

Л. Г. СКОКОВА

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРЮВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ПАРТИЦИПАЦІЇ В МІЖНАРОДНИХ ПРОЕКТАХ

У статті розглянуто основні напрями організаційних і методологічних зусиль із формування баз культурної статистики на міжнародному рівні. Показано зрушення, які відбулися в сучасних компаративних дослідженнях культурних практик порівняно із періодом 1960–1980-х рр. Активізація зусиль агентів міжнародного рівня: ЮНЕСКО, Ради Європи, Євросоюзу – приводить до систематизації показників участі в культурі з метою їх стандартизації, гармонізації, створення баз даних. Використання стандартизованих методик вимірювання культурної партиципації дає змогу будувати узагальнювальні індекси, оцінювати культурні політики країн, впливати на подальші стратегії розвитку.

Ключові слова: участь у культурі, дефініції культурної партиципації, порівняльна культурна статистика, індикатори культури, вимірювання участі в культурі.

Важливість досліджень культурних процесів, ролі культури (цінностей, смислів, ідентичностей, практик) у розвитку сучасних суспільств стають незаперечним фактом. Останніми десятиліттями у світовій соціології відбувається зрушення в можливостях збирання та аналізу даних стосовно поля культури – перехід від обмеженості таких дослідницьких практик національним рівнем до становлення нового напрямку статистичних і соціологічних досліджень – *порівняльної культурної статистики*. Ідеться про наміри й реальні кроки зі створення національних і транснаціональних баз даних, зіставлення відповідних даних із наявних міжнародних проектів, розробки методологічних напрацювань для стандартизації та гармонізації даних, започаткування спеціальних міжнародних проектів, метою яких є збирання культурної статистики.

У розвитку методології збирання й крос-культурного аналізу даних щодо практик виробництва, поширення, зберігання, сприйняття, споживання культурних благ і продуктів значну роль відіграють зусилля наднаціональних організацій, зокрема статистичних. На міжнародному рівні діє *Інститут статистики ЮНЕСКО* (Монреаль), де концентруються, крім іншого, статистичні дані про сферу культури в різних країнах світу. На рівні ЄС діє статистичне бюро *Євростат* у Люксембурзі, де зроблено важливі кроки з вироблення методології вимірювання культурних процесів і практик. Діють й інші агенти: культурні обсерваторії, міжнародні мережі експертних центрів, спеціальні асоціації тощо.

Наукова проблема стосується розриву між нагальними потребами сучасних суспільств в обґрунтованому аналізі динамічних культурних процесів, зокрема їх крос-культурному вимірі, і необхідністю застосування відповідних цій меті соціологічних, статистичних інструментів. Дослідницька проблема цієї статті полягає в тому, що методологічні й емпіричні напрацювання у сфері порівняльної культурної статистики є важливими з погляду розвитку та стандартизації вітчизняної бази відповідних соціоло-

гічних даних, але не є достатньо відомими й осмисленими в українській соціології.

Метою статті є виявлення основних напрямів методологічних розробок у сфері порівняльної статистики культурних практик, головно культурної партиципації.

Ця стаття продовжує аналіз останніх тенденцій у вимірювальних підходах досліджень культурних практик у сучасній соціології культури, розпочатий нами раніше [8; 9]. Спрямованість уваги на ці проблеми можна знайти в публікаціях М. Шустера, К. Нуере та ін. [16; 17]. Основними даними для аналізу слугують матеріали документів, рапортів, звітів, розроблених у межах досліджень (або на прохання) інституцій ЮНЕСКО, Ради Європи, ЄС, присвячених аналізу ролі культури в сучасних суспільствах, розвитку порівняльної статистики культурних практик.

Дослідження участі в культурі на національному рівні

Свій відлік дослідження участі в культурі ведуть від 1960-х рр., коли у світовій соціології та статистиці поширюються дослідження бюджетів часу, репрезентативні опитування населення. Так, у 1965–1966 рр. *паралельно* було проведено обстеження бюджетів часу в низці країн: Бельгії, Болгарії, США, Франції, Угорщині, Польщі, ФРГ, Чехословаччині, СРСР, СРФЮ. *Участь у культурі* – це відомий у радянській соціології тих часів термін, який вжито, наприклад, у праці Л. Гордона і Е. Клопова «Людина після роботи» [1], написаній на матеріалах щоденникових обстежень працівників підприємств Дніпропетровська, Одеси, Запоріжжя, Костроми. Серед побутових витрат часу вирізняли такі, як: хатня праця; заняття з дітьми; позасімейне спілкування; *участь у культурі*; спорт, фізкультура, відпочинок за містом; громадська діяльність; бездіяльнісний відпочинок. *Участь у культурі* передбачала: а) *індивідуально-домашнє споживання культури* (читання газет; читання книг і журналів; телеперегляд); б) *публічні видовища* (кіно, театр тощо); в) *аматорські заняття та непрофесійну творчість*; г) *освіту й самоосвіту*. Інший термін, який широко вживали в наукових працях тих часів, – культурна діяльність. У вузькому (операціональному) розумінні її визначали як діяльність людини з приводу виробництва, поширення, збереження, споживання цінностей духовної культури [4]. Серед видів культурної діяльності населення в опитуваннях застосовували різні альтернативи: читання книг і журналів, телеперегляд, відвідування кінотеатру, аматорські заняття, заняття технічною/художньою творчістю.

У 1960–1980-х рр. в Україні, як і в інших республіках, регіонах СРСР проходили емпіричні дослідження культурної діяльності населення, але вони не виходили на рівень репрезентативних обстежень дорослого населення в цілому зі спеціальною метою вивчення участі в культурі. Значущим для розвитку соціології вільного часу є дослідження 1963–1966 рр. під керівництвом Б. Грушина – анкетне опитування 2730 городян на основі стратифікованої вибірки, що репрезентувала доросле міське населення СРСР [2]. В основному превалювали обстеження окремих груп (наприклад, робітників заводів, селян певних регіонів, молоді) або аудиторій мистецтва, ЗМІ, читацьких запитів у бібліотеках, дозвіллевих практик тих чи ін-

ших категорій, активності учасників клубної самодіяльності тощо. Дослідження участі в культурі часто ставали елементом вивчення способу життя, трудових цінностей, бюджетів вільного часу [6; 10].

Від започаткування Інститутом соціології НАН України в 1992–1994 рр. щорічного моніторингу «Українське суспільство» (керівники В. Ворона, Є. Головаха, Н. Паніна) як бази даних для фундаментальних досліджень соціокультурних змін українського соціуму проводиться відстеження структури й динаміки культурно-дозвіллевих практик населення. Разом із додатковими питаннями, які розробляють у відділі соціології культури і масової комунікації Інституту (керівники планових тем А. Ручка, Н. Костенко) накопичено солідний корпус даних щодо участі населення України в культурі [5; 11].

У деяких західних країнах уже з 1970-х рр. започатковані регулярні репрезентативні обстеження, присвячені саме участі в культурі, залученню до мистецтва, проведенню дозвілля. Нерідко їх стимулюють потреби державних органів управління культурою. У Франції 1973 р. відбулося опитування «Культурні практики французів» під егідою Міністерства культури і комунікацій як наукове підґрунтя для розробки культурної політики держави (наступні хвилі – у 1981, 1997, 2009 рр.). Національний фонд мистецтв США став проводити регулярні обстеження участі публік мистецтва (Surveys of Public Participation in the Arts) з 1982 р. (далі – 1985, 1992, 1997, 2002, 2008, 2012 рр.). Опитування 2008 р. мало декілька модулів: відвідування мистецьких подій; перегляд записів чи трансляцій; сприйняття мистецтва в Інтернеті; особисті заняття мистецтвом, мистецька творчість; навчання, пов'язане з мистецтвом. З 1993 р. Італія почала проводити щоп'ять років культурний моніторинг, з 1992 р. – Канада (2005, 2007). З 2000-х рр. такі спеціалізовані регулярні дослідження проводять усе більше країн: Великобританія, Уругвай, Японія тощо. Детальний огляд близько тридцяти періодичних репрезентативних обстежень культурних практик дорослого населення країн світу представлено в Довіднику ЮНЕСКО [12]. Там же детально розглянуто варіанти запитань щодо культурної партиципації, які використовували дослідники різних країн на основі свого розуміння змісту й обсягу цього поняття. Загалом замовлення й проведення таких досліджень сприяють усвідомленню представниками уряду, що державна культурна політика має бути поінформованою, базуватися на результатах вимірювань культурної активності громадян. Таким чином, бачимо, що накопичено значний досвід вивчення активності в полі культури на національному рівні дослідниками різних країн.

Основні промотори порівняльних досліджень культурної партиципації

Необхідність розробки обґрунтованої культурної політики на основі надійних статистичних і соціологічних даних почали усвідомлювати на рівні міжнародних інституцій (ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи) ще з 1970-х рр. Час від часу на міжнародних конгресах, конференціях порушували питання ролі культури в економічному, політичному, соціальному розвитку країн. Ми зупинимося саме на конкретних кроках, які почали

здійснювати з 1990-х рр., спрямованих на промоцію збирання порівняльної культурної статистики, вироблення індикаторів для оцінювання становища у сфері культури й участі населення в культурі.

ЮНЕСКО є активним агентом просування ідеї важливості культури для розвитку країн, громад, індивідів. Посилаючись на необхідність дотримання культурних прав громадян, відстоювання рівності доступу до культурного надбання, підтримки культурної ідентичності, веде постійні розробки способів вимірювання участі в культурі. У звіті «*Керівні принципи для вимірювання культурної участі*» (2006), підготовленому А. Мороне для ІС ЮНЕСКО, запропоновано такий поділ культурних активностей: а) *вдома*: кількість годин телеперегляду, прослуховування радіо, музичних записів, перегляду відео, читання, користування комп'ютером та Інтернетом; б) *поза домом*: відвідування кіно, театрів, концертів, музеїв, пам'ятних місць; в) *культурна ідентичність*: художня самодіяльність, участь у культурних асоціаціях, у культурі спільноти, у масовій, етничній, молодіжній культурі [12]. «*Рамки культурної статистики ЮНЕСКО*» (2009) – це документ, що обґрунтовує необхідність точних порівнювальних даних, щоб краще оцінити вплив та релевантність культурної політики. У ньому так визначено участь у культурі: «культурні практики, які можуть бути пов'язані зі споживанням, а також активностями, які здійснюються в рамках спільноти, відображаючи якість життя, традиції і вірування. Включає в себе відвідування формальних (за плату) подій, таких як походи в кіно чи на концерт, а також неофіційні культурні дії, такі як залучення до культурної активності у спільнотах, аматорські художні твори або повсякденні дії, читання книги» [7]. Довідник 2012 р. позиціонується як ресурс для організацій, зацікавлених у вимірюванні культурної участі, а також як інструмент для підвищення обізнаності політиків, поєднуючи теоретичні та практичні аспекти методології [12]. Методика ЮНЕСКО індикаторів культури та розвитку сфокусована на соціальних вимірах внеску культури в розвиток суспільства [19]. Вирізняють сім основних вимірів культури, які включають 22 індикатори культурного розвитку: економіка (3), освіта (4), управління (4), рівень соціальної участі (5), гендерна рівність (2), комунікація (3), культурна спадщина (1). Культуру розглядають не лише як галузь економіки, а й з перспективи цінностей і норм, які орієнтують дії людей, підтримують соціальну згуртованість, толерантність, інтеграцію. Культурна партиципація включена до блоку соціальної участі цієї методики й вимірюється двома індикаторами: *участь у культурних заходах поза домівкою*; *участь у заходах, які сприяють підтримці культурної ідентичності*. Як джерела цих даних рекомендовано використовувати результати національних опитувань з культурної партиципації, щоденникові дослідження. Методика ІВКР була апробована в Україні в 2016–2017 рр., за результатами складено звіт на основі даних державної статистики й соціологічних обстежень [3].

У межах **Європейського Союзу, особливо Ради Європи ЄС, Євростату**, активно просувається робота у сфері компаративної культурної статистики. Проект «**Компендіум**» – організація для збору даних із різних євро-

пейських країн (звіти про культурну політику), інших джерел порівняльної культурної статистики, зміст якої розміщено на веб-платформі, – заснований у 1998 р. за підтримки Ради Європи. Функціонує в режимі постійно оновлюваної інформації й моніторингу національних культурних політик. З ініціативи Європейської комісії, Євростату у 1997 р. сформовано робочу групу *Leadership Group Culture* (LEG-Culture) для проведення пілотного проекту «Гармонізація статистики культури в ЄС». Доповідь робочої групи було опубліковано 2002 р., потім стали друкувати покетбуки Євростату «Cultural statistics in Europe» [13; 14]. Культурну партиципацію в цих документах визначено як участь у культурних активностях у будь-якому контексті й через будь-який канал, коли в наявності зрозумілий код комунікації, відправники та отримувачі, котрі приділяють значну увагу формам і змісту повідомлень з метою збільшення/підвищення свого інформаційного й культурного багажу. Утворення робочої групи *European Statistical System Network on Culture* (ESSnet-Culture) було наступним кроком у кооперації європейських країн у сфері культурної статистики. Були засновані чотири цільові підгрупи (Task Force): (TF1) – оновлення Рамки культури й основні дефініції; (TF2) – фінанси та витрати в галузі культури; (TF3) – культурні індустрії; (TF4) – культурні практики й соціальні аспекти культури. Фінальний звіт узагальнив великий обсяг даних, представив методологічні напрацювання й рекомендації щодо особливостей збирання культурної статистики, використання індикаторів, досягнення гармонізації даних [15].

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) у січні 2012 р. запропонувала розробку індикаторів, спрямованих на забезпечення кращого моніторингу ролі культурної участі в процесі демократичного врядування, ці самі питання обговорювали у квітні 2013 р. на Міністерській конференції Ради Європи. «Культурний доступ та партиципація – від індикаторів до політик демократії» – захід під такою назвою, організований у межах ініціативи *CultureWatchEurope* у червні 2012 р., оформився як аналітичний центр з питань взаємодії політики та досліджень участі в культурі через розробку відповідних індикаторів. На сьогодні створено документацію й веб-платформу проекту «The Indicator Framework on Culture and Democracy – IFCD» [18] для узагальненого використання індикаторів, що показують візаємопов'язаність культурної партиципації й демократії в 38 європейських країнах, включаючи постсоціалістичні (Україна, Естонія, Словаччина, Словенія тощо).

Проблема ступеня ангажування в культурну активність

Як показують наведені вище в спеціалізованих документах визначення *участі в культурі*, вони коливаються від узагальнених до тих, що наводять конкретні переліки секторів культури, в яких відбувається виробництво й надання продуктів чи послуг та їх сприйняття, споживання. Визначення кордонів поля мистецтва, культури є важливою проблемою, яку на практиці, під час проведення конкретних обстежень партиципації, вирішують по-різному. Вирізнення доменів, тобто змістовних розрізень у культурному просторі й форм залучення до них (через оплату можливості залучитися до події, самостійний пошук інформації, спілкування, обговорення подій, продуктів культури тощо) ставить питання ступеня ангажова-

ності людей, поверхової, випадкової участі в культурі або ж регулярного, глибшого занурення в ті чи інші активності. Гуляти по місту, не звертаючи особливої уваги на оточення, або: розглядати пам'ятки історії, архітектури, шукати інформацію про них, обговорювати побачене з друзями, фотографувати цікаві місця й публікувати в соціальних мережах, організовувати акції на підтримку охорони пам'яток – ці приклади активностей показують різний ступінь ангажованості. З метою привернення уваги до цього питання й деталізації інформації група ESSnet [15, с. 223] виділяє: а) *практики відвідування/сприйняття*, б) *аматорські практики*, в) *соціальну партиципацію/волонтерство* (табл. 1). Деякі із цих трьох різновидів участі можуть розмиватися, наприклад, у сучасних театральних, музичних, візуальних проектах публіка може ставати необхідним елементом перформансу; цифрова культура сприяє креативності та поширенню аматорського змісту в мережі, перетворюючи «консьюмерів» на «просьюмерів». До речі, ступінь інтенціональності, самостійного вибору культурних продуктів теж не варто перебільшувати в сучасній комп'ютерно опосередкованій комунікації. Поширюються нові форми «*неінтенціонального*» споживання, підтримувані інтернет-технологіями, коли відвідування сторінок різних сайтів, заходів стимулюється гіперпосиланнями, рекламою (зокрема індивідуалізованою), відмітками (неявними рекомендаціями) друзів тощо. Залучення до пошуку, сприйняття інформації, прийняття рішень відвідати захід відбувається в таких ситуаціях швидко, спонтанно, без сформованих заздалегідь намірів. З іншого боку, для зацікавлення певною інформацією потрібен культурний капітал, цифрова грамотність.

Таблиця 1

Схема досліджень практик культурної партиципації (*фрагмент*)

Домен	Практики як аматорство	Відвідування/сприйняття	Соціальна партиципація/волонтерство
Книги й преса	Письменницька активність у вільний час: художня/нехудожня, у паперовій або цифровій формі (включно з блогами)	Читання у вільний час: книги, газети, журнали (у паперовій чи цифровій формі)	Публікація всіх видів памфлетів, звернень, петицій; листи до видавництв газет і часописів; блоги, е-фанзини, інші публікації в Інтернеті
Музеї	Колекціонування/бути колекціонером	Відвідування музеїв (реально/віртуально)	Бути членом асоціацій, груп, клубів зі збереження пам'яток, спадщини. Волонтерство або добровільні внески до таких асоціацій, груп, клубів

Як бачимо, ця схема явно включає соціальну партиципацію/волонтерство стосовно кожного з вирізнених доменів (усього їх двадцять: архіви, монументальне мистецтво, археологія, архітектура, фотографія, дизайн, мультимедіа тощо). Соціально-дозвіллеві практики, волонтерство вивчали й раніше, але переважно в якісних дослідженнях або спеціалізованих проектах (наприклад, праці Р. Стебінса, Г. Файна, Е. Лонг та ін.).

Висновки. Таким чином, за останню чверть століття проведено великий обсяг організаційних і методологічних дій щодо стандартизації й гар-

монізації культурної статистики, можливостей порівняння культурних політик різних країн на європейському, міжнародному рівнях. Вимірювання культурної партиципації базується на збиранні різних джерел, як суто соціологічних, що походять від національних і міжнародних обстежень, так і відомчих, секторальних, статистичних, які підлягають стандартизації й використовуються в межах евалюаційних технологій (індекси, індикатори, що показують місце кожної країни). У цих умовах потрібні спільні зусилля провідних вітчизняних соціологічних центрів, урядових і неурядових організацій, задіяних у подібних міжнародних проектах, для збирання й аналізу надійної та релевантної інформації про особливості культурних процесів у різних сегментах суспільного життя.

Список використаної літератури

1. Гордон Л. А., Клопов Э. В. Человек после работы: Социальные проблемы быта и вне рабочего времени: По материалам изучения бюджетов времени рабочих в крупных городах Европейской части СССР. Москва : Наука, 1972.
2. Грушин Б. Свободное время: Актуальные проблемы. Москва : Мысль, 1967.
3. Індикатори ЮНЕСКО впливу культури на розвиток. Короткий аналітичний огляд щодо України. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/.../Abr-lv_C&C_photo_UA.pdf (дата звернення: 04.02.2018).
4. Культурная деятельность. Опыт социологического исследования / отв. ред. Л. Н. Коган. Москва : Наука, 1981.
5. Мінливості культури: соціологічні проєкції / за ред Н. Костенко. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015.
6. Патрушев В. Д. Изменения в использовании свободного времени городского населения за двадцать лет (1965–1986). *Социологические исследования*. 1991. № 3.
7. Система статистики культури ЮНЕСКО – 2009 (ССК). Русскоязычная версия. Ін-т статистики ЮНЕСКО, 2010.
8. Скокова Л. Вимірювання культурної партиципації: український і міжнародний досвід. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2017. Вип. 4 (18). С. 345–359.
9. Скокова Л. Культурні практики і культурні політики: сучасна дослідницька інфраструктура. *Соціальні виміри суспільства* : зб. наук. пр. / за ред. д-ра соц. наук М. О. Шульги. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2016. Вип. 19.
10. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В. Воловича. Київ : УЦДК, 1998.
11. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2017. Вип. 4 (18).
12. 2009 Framework For Cultural Statistics. Handbook № 2. Measuring cultural participation. Montreal : The UNESCO Institute for Statistics, 2012.
13. Cultural Statistics. Eurostat Pocketbooks. European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007.
14. Cultural Statistics. Eurostat Pocketbooks. European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2011.
15. ESSnet-Culture Final Report. European Statistical System Network on Culture. Luxembourg, 2012.
16. Nuere C. O. (ed.). New challenges of cultural observatories. Documentos de estudios de Ocio. Bilbao : University of Deusto, 2011.
17. Schuster J. M. Participation Studies and Cross-National Comparison: Proliferation, Prudence, and Possibility. *Cultural Trends*. 2007. 16. № 2. P. 99–196.
18. The Indicator Framework on Culture and Democracy. URL: <http://www.-governancereport.org/ifcd/#> (дата обращения: 04.02.2018).

19. The UNESCO Culture for Development Indicators: Methodology Manual. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2014.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2018.

Скокова Л. Г. Социологические измерения культурной партиципации в международных проектах

В статье рассмотрены основные направления организационных и методологических усилий по формированию баз культурной статистики на международном уровне. Показаны сдвиги, которые произошли в современных компаративных исследованиях культурных практик по сравнению с 1960–1980-х гг. Активизация усилий агентов международного уровня: ЮНЕСКО, Совета Европы, Евросоюза – приводит к систематизации показателей участия в культуре с целью их стандартизации, гармонизации, создания баз данных. Использование стандартизованных методик измерения культурной партиципации позволяет строить обобщающие индексы, оценивать культурные политики стран, влиять на дальнейшие стратегии развития.

Ключевые слова: участие в культуре, дефиниции культурной партиципации, сравнительная культурная статистика, индикаторы культуры, измерение участия в культуре.

Skokova L. Sociological Measurements of Cultural Participation in International Projects

The article deals with the main directions of organizational and methodological efforts on the formation of cultural statistics' databases at the international level. The changes that took place in comparative studies of cultural practices in comparison with the 1960–1980s are shown. In this period cultural participation' surveys at the national level gradually become regular in many countries of the world. Data from national surveys are compared between countries by post fact. The evolution of the definitions of cultural participation for various research purposes is considered.

The efforts of the international institutions as UNESCO, the Council of Europe, the European Union in the systematization of indicators of culture participation leads to the standardization, harmonization of comparative cultural statistics` databases.

Comparative cultural statistics begin to be collected and studied at the level of international statistical institutes, special organizations (project Compendium), think tanks (cultural observatories), the number of which grows all over the world. The basic directions of research efforts on the organization of comparative cultural statistics databases are explained. Firstly, a methodological work is conducted on the precise delineation of domains, functions, and forms of cultural participation as patterns for further comparative sociological research. By presenting current methodologies and key topics related to the measurement of cultural domains, these documents can assist to develop cultural statistics in other countries, lead towards a deeper understanding of cultural participation.

Another area of research efforts focuses on identifying the relationship between the levels of cultural participation and the state of democracy, tolerance, social cohesion, cultural inclusion, and quality of life. The UNESCO methodology of culture and development indicators focuses on the social dimension of the contribution of culture to the development of society. The methodology of the EU project «The Indicator Framework for Culture and Democracy – IFCD» helps map European trends in access to and participation in culture and generate comparable national and European survey data. Significant number of states in the world are involved in the process of discussing the role of culture in the contemporary world, participation in comparative surveys of cultural practices, preparation of reports on cultural policy at the level of government structures, NGOs, expert groups. The use of standardized methods for measuring cultural processes, including cultural participation, allows us to build generalized indices of the state of culture in different countries, to evaluate the cultural policies of countries, and to influence future development strategies.

Key words: culture participation, definitions of cultural participation, comparative cultural statistics, cultural indicators, measurements of culture participation.